

Üzeyir Şəfiyev  
Bakı Dövlət Universiteti, sos.ü.f.d., dosent

### AİLƏ SOSIAL İŞİN OBYEKTİ KİMİ

*Məqalədə ailə sosial işin və sosiologiyanın obyektı kimi araşdırılır, bir sosial institut kimi ailənin tarixi, onun mahiyyəti, dinamikliyi təhlil edilir. Burada həmçinin müasir ailənin mahiyyətində baş verən dəyişikliklərin determinantları göstərilir, ailənin sosiallaşma agentı kimi rolundan bəhs olunur. Məqalədə Azərbaycan ailəsinin müasir vəziyyəti, mövcud problemləri araşdırılır, müvafiq tövsiyələr verilir.*

Cəmiyyətin sosial inkişaf dinamikası sosial və bioloji cinslərarası münasibətlərdə əsaslı dəyişiklikləri şərtləndirir. Bu isə öz növbəsində sivilizasiyanın ilk əlaməti kimi təcəllə edən monoqam ailənin struktur və məzmununda ciddi təbəddülatların determinantı kimi çıxış edir. Tarixə ekskurs etsək görərik ki, əvvəllər insanlararası qeyri-məhdud cinsi münasibətlər mövcud olmuş və bu münasibətlər atanın həqiqi şəkildə təyin edilməsi imkanını istisna etdiyi üçün mənşəyi yalnız ana xətti ilə müəyyən etməli olurdular. Bu vəziyyət ailədə qadının (ananın) hökmranlığını tam təmin edirdi.

Poliqamik ailə tipinin üstünlük təşkil etdiyi matriarxat cəmiyyət tədricən estafeti monoqam ailə tipini özündə ehtiva edən patriarxal cəmiyyətdə ötürdü. F.Engelsin təbirincə desək, matriarxatın devrilməsi (analiq hüququnun fiaskosu) qadın cinsinin dünyada tarixi əhəmiyyətə malik hüququndan məhrum etdi [3, s.182]. Monoqam ailə birmənalı olaraq, kişi hakimiyyətinə əsaslanırdı. Daha dəqiq ifadə etsək, monoqamıya bir cinsin digər cins üzərində əsarətini ifadə edir. Birini digəri üçün mülkiyyət formasına çevirirdi. Ailədə ana hakimiyyətinin süqutu qadınların icmada və cəmiyyətdə hüquqlarını tam itirməsinə gətirib çıxardı. Bu proses o həddə qədər irəlilədi ki, hətta qadını iki inəyə dəyişmək mümkün idi və uzun müddət bu münasibət dəyişmədi. Hətta 585-ci ildə Makedoniya kilsəsi qadınların insan olmaması ilə bağlı məsələni ciddi müzakirə obyektinə çevirmişdi. Monoqamik ailələrdə kişi qadının həyat yoldaşı kimi çıxış etsə də, özünü onun sahibi kimi aparırdı. Nəsildən-nəslə keçən belə münasibətlər getdikcə adət halını alır, bir növ arxetipləşirdi. Başər tarixinin bir neçə mərhələsini əhatə edən kişi qadın münasibətlərinin, ailədə əsas struktur vahidlərinin bu münasibətləri fonunda cinsi şüur və stereotiplər formalaşmağa başladı [5, s.67]. Əlbəttə, yaranmış reallıqda hansı cinsin özünü daha komfortlu hiss etməsi mübahisə obyektı ola bilməzdi. Ancaq tarixi proses yerində dayanmadığından ailənin struktur vahidlərinin rol dəyişiklikləri də qaçılmaz bir gerçəklikdir. İstər cahangirlik savaşları dönməsi, istər sənaye inqilabından yaxın dövrlərə qədər ailədə və cəmiyyətdə qadının rolu, funksiyaları, missiyası, kişilərlə müqayisədə ən yaxşı halda kölgədə qalır, kadrarxası görüntülənir, qadın uşaq fabriki (İ.Kant) kimi, kişinin rahatlığının təminatçısı kimi qiymətləndirilirdi.

Sovetlər birliyi dövründə də qadına “nəzakətlə” yanaşılır, o, zəif deyil, zərif məxluq kimi səciyyələnir, bir qədər önə çəkilir. Ancaq yaranmış yeni cəmiyyət də ailədə və cəmiyyətdə patriarxat əsasları sarsıda bilmədi, kişi - qadın nüfuzu sahəsində olan saldonu qadınların xeyrinə dəyişdirmək gücündə olmadı.

Qlobal miqyasda qadınların patriarxatdan xilas olması hərəkəti feminizm, sufrajizm dalğası gender islahatları şəklində təcəllə etməyə başladı. Onların istifadə etdiyi, üstünlük verdiyi əsas addımlar kimi kişi hakimiyyətindən qurtarmaq üçün qadın korporativ klinikalarının, klubların yaranması, qadının kişidən ayrı keçirdiyi vaxt yerlərinin olmasının tələb etməsini, qadınların qərarqəbul etməyə cəlb olunmasını qeyd etmək olar. Baş verən bu və ya buna bənzər proseslər ailənin məzmun və strukturuna da təsirsiz ötüşmür. Patriarxatın bərqərar olmasından bəri ailə mürəkkəb strukturlu

təsisat kimi institutlaşmaqda idi. Daha sonralar, o cümlədən günümüzdə ailənin geniş əhatə dairəsinə malik olan qohumluqdan “ailə izdivacı” adlı kiçik qrup şəklində məhdudlaşdırılması baş verməkdədir. Baba-nənə institutunun tədricən sıradan çıxması ailə dayanıqlığının taleyində də fəsadlarla müşayiət olunmaqdadır. Bu ilk növbədə ailədaxili bəzi dəyərlərin sıradan çıxmasında, sosiallaşma prosesində ailənin funksionallığının azalmasında, nikah və boşanma saldosunun ikincinin xeyrinə dəyişməsində daha çox ifadəsini tapmaqdadır.

Cəmiyyətin sosial simasının substantiv şəkildəyişməsi ilə ailə təsisatının mahiyyəti və strukturunda baş verən fərqliliklər arasında qarşılıqlı səbəb-nəticə əlaqələri mövcuddur. Cəmiyyətin əsas nüvəsi sayılan ailə sosiallaşma agentı kimi cəmiyyətə nə qədər təsir edirsə [4, s.24], cəmiyyətdə və qlobal müstəvidə mövcud proseslər də ailə fəlsəfəsinə müəyyənəddici təsir göstərir. Ən ümumi əsaslara görə ailə dayanıqlığına təsir edən amillər kimi ailədə qadının iqtisadi asılılığının azalması və deməli, qadının məşğulluq probleminin aradan götürülməsi, cəmiyyətin fərdin davranışına nəzarətin zəifləməsinə gətirib çıxarmış, geniş insan kütləsinin cəmləşdiyi meqapolislərin yaranması, matriarxata çağırış edən hərəkətlərin qadınların “maarifləndirilməsi” sahəsində apardıqları açıq və latent təbliğ, təşviq işləri və s. qeyd etmək olar.

Nə qədər təəssüf doğurucu fakt olsa da, belə bir fakt heç kimdə şübhə doğurmur ki, ailə dayanıqlığında qadının məşğulluğu ilə boşanmalar arasında sabit korrelyativ asılılıq mövcuddur. İstər mərkəzdə, istərsə də ucqarlarda qadınların işsizliyi və iqtisadi asılılığı ailədaxili subordinativ konsititusiyanın, ailədaxili nizam-intizamın, ailə dayanıqlığının xidmətdarı kimi çıxış edir. Hərçənd bu o nəticəyə gəlməyə əsas vermir ki, işləyən qadınların hamısı üçün ailə dayanıqlığı prioritet deyildir. Ailənin hər iki üzvünün işlədiyi bir-birindən iqtisadi asılılığı olmayan, qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşayan kifayət qədər ailə nümunələri vardır.

Ailə dayanıqlığına təsir edən amillərdən biri də uşaq, övlad faktorudur. Məsələn, 2015-ci il statistikasına görə Azərbaycanda 12765 boşanma halı qeydə alınıb ki, bunun da 6950-si uşağı olmayan ailələrin payına düşür [1, s.332]. Sırr deyil ki, uşaq ailədaxili münasibətlərdə birləşdirici həlqə və bir çox potensial və real boşanmaların qarşısını alır. Təəssüf doğuran hallardan biri budur ki, ailə həyatı obrazına, uşaqların anadan olmasına yönəldilən tələbat azalmaqdadır. Acınacaqlı haldır ki, bu gün istər Avropada, nə qədər təəccüblü olsa da postsovet məkanında, o cümlədən Azərbaycanda ənənəvi ailə obrazına alternativlər özünü göstərməkdədir. Bu gün ABŞ əhalisinin 4-5%-i konsensual ittifaqda yaşayır. Bunun ən ağır nəticələri cəmiyyətdə ahıl yaşın tənhalığıdır ki, bu da özünü hələ 1989-cu il statistikasına əsasən ABŞ üçün 23 milyon təşkil etməkdə göstərirdi [2, s.110].

Narahatlıq doğuran məqam nikahdan kənar uşaqların sayının artmasıdır. Belə ki, 2015-ci il statistikasına əsasən Azərbaycanda doğulan uşaqların 24038-i qeydə alınmamış nikahada olan qadınlar tərəfindən dünyaya gəlmişdir ki, bunun da 9411-i şəhər (o cümlədən 2974-ü Bakı), 14627-si isə kənd əhalisinin payına düşür [1, s.232]. Həyəcan doğuran məqam odur ki, belə bir tendensiya pis örnəklər yaradır, nəsillərarası sosial varisliyin arzuolunmaz davamını şərtləndirir. Çox az hallarda natamam ailələrdən doğulan uşaqların ailə dayanıqlığı mümkün olur. Belə uşaqların gələcəkdə boşanma ehtimalı birgə yaşayan valideyn uşaqlarından 50% artıqdır. Çünki onlar üçün sələflərindən uğursuz nümunə var. Bu hadisələrin birbaşa və dolayı fəsadlarını yenə də cəmiyyət çəkməli olur. Natamamlıq kompleksi ilə “silahlanmış” belə insanların davranışları üçün müəyyən istisnalar çıxmaq şərtilə kin, qərəz, aqressivlik, qibtə və s.-dən doğan deviant və delikvent davranış fəaliyyəti spesifikdir. Təskinlik tapmağa imkan verməyən daha bir tendensiya isə odur ki, evliliyi həyat məqsədi saymayanların sayı və uzun müddət davam edən münasibəti ən azı evlilik qədər mənalı sayanların sayı durmadan artmaqdadır. Əgər nəzərə alsaq ki, nümunə götürüləsi mədəni-mənəvi coğrafiya Avropadır (burada həmin göstərici 74%-dir) onda problemin narahatlığı kimsədə şübhə doğurmaz.

Təəssüf doğurucudur ki, son illər Azərbaycanda da boşanmaların dinamikasında nəzərə çarpan artım qeydə alınıb. Belə ki, 2016-cı ilin ilk 3 ayı ərzində 2,8 min boşanma qeydə alınıb ki, bu da evlənənlərin 17,4%-ni təşkil edir. Bu bir sıra Avropa ölkələri ilə müqayisədə kiçik rəqəm olsa da, Azərbaycan kimi ənənəvi cəmiyyətlər üçün qeyri-xarakterikdir. Müqayisə üçün bir sıra ölkələrin statistik mənzərəsi ilə tanış olaq. Məsələn, ABŞ üçün boşanma nisbəti 53%, Rusiyada 51%, ateistlərin çoxluq təşkil etdiyi Belçikada 74%, İsveçdə 47%, Ukraynada 42%, Macarıstanda 67%-dir [2, s.112].

Boşanma hallarının qoşa və analoji müqayisəli təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, onu doğuran səbəblər içərisində etnopsixoloji, dini və mədəni determinantlar az rol oynamır. Hərçənd çoxsaylı sosiətal səbəblər içərisində iqtisadi, daha doğrusu məşğulluq amili, habelə insan hüququ və azadlıqlarının qadınlar tərəfindən dərk olunacaq patriarxat asılılıqdan xilas olma hərəkətinin fəallaşması nəzərə çarpan saldoya malikdir.

Boşanmalarla mübarizədə işi çətinləşdirən amillərdən biri də problemlə bağlı ictimai qınağın zəifliyi, ailələrdə nənə-baba institutlarının kənarda qalmasıdır. Ailə daxili münacişələr qaçılmazdır. Bəzən belə münacişələr boşanmalar, kriminalla nəticələnir. Mürəkkəb ailələrdə nənə və babanın müdrik müdaxilələri belə münacişələri tənzimləyir, cütlüklərə boşanma haqqında düşünməyə imkan vermirdi [3, s.128]. Gənc cütlüklər üçün nənə-babanın təmsalında dayanıqlı ailə nümunələri var idi. Ailələr nuklearlaşdıqca nəsilərarası bağ, varislik zəifləməyə başladı, gənc cütlüklərin ailələrin tələyi ilə bağlı qərar verməsində emosiyaların, çılğınlığın diqtəs ilə sərbəstlik, məsuliyyətsizlik öz sözünü deməyə başladı. Halbuki nənə-baba institutu nəslin, şəcərənin varisliyini təmin etmək üçün bu məsuliyyəti həmişə öz üzərində götürdü. El qınağı deyilən bir damokl qılıncını başının üstündə hiss edir və ailə dayanıqlığını qorumaq üçün bütün mümkün həll variantlarını müdrikliklə həyata keçirirdi. Məhz bu səbəbə görə yenə də nisbətən müsəlman Şərq ölkələrində hazırki dövrdə boşanma halları belə institutların tarixə çevrildiyi Avropa, Amerikadan xeyli aşağıdır. Baxmayaraq ki, artıq patriarxal ailələrin üstün olduğu ölkələrdə də oxşar proseslər start götürməkdədir. Belə ki, uzunömürlü ailələri ilə, ailə, nəsəl, şəcərə bağlarılarına ultramühafizəkarlığı ilə seçilən Azərbaycanın nikah və boşanma statistikasını ailə dayanıqlığı ilə bağlı həyəcan siqnalı çalmaqdadır. 2017-ci ilin 8 ayı ərzində qeydiyyat şöbələri tərəfindən 40256 nikah və 9787 boşanma halları qeydə alınıb və əhalinin hər 1000 nəfərinə nikahların sayı 6,2, boşanmaların sayı isə 1,5 olmuşdur [1, s.332].

Ailə dayanıqlığı ilə bağlı medianın üzərinə ictimai qınağı əks etdirmək baxımından böyük məsuliyyət düşür. Bir sıra hallarda efr məkanını ailə cütlüklərini bir-birinə qarşı qoyan, guya gəndər bərabərliyini təbliği edən, əslində feminist hərəkət vasitəsilə matriarxata çağırış edən tokşoular, proqramlar zəbt etdiyinə şahidi oluruq. Yaxşı olardı ki, televiziya, saytlar, mətbuat uzunömürlü, örnək ailələrlə bağlı proqramlarla işləsin, natamam ailələrlə bağlı problemləri işıqlandırsın, nikahdan kənar və natamam ailələrdə doğulan uşaqlarla bağlı cəmiyyəti təhdid edən risklərdən bəhs etsin, müvafiq ekspertlərin tövsiyələri və sosial layihələri ilə qabaqlayıcı tədbirləri özündə əks etdirən ciddi addımlar atsın.

Ailələrdə dayanıqlığa təsir edən amillərdən biri də son dövrlər “hesabla” qurulan ailələrin sayının artması, alfonsların uğursuz izdivaclarıdır. Günümüzə Azərbaycan cəmiyyətinin populyar və ya orta statistik insanların nikahlarının müəyyən bir qismi də təmənnalı məram, karyera, zənginliyə sahib çıxmaq amalı ilə qurulduğundan ürəkəçməyən sonluqlarla yekunlaşır. Çünki belə ailələrdə ailənin nüvəsini təşkil edən səmimi münasibətlər, sevgi böhranı yaşandığından məqsəd boşla çıxdığı halda ailə dayanıqlığı xilas ola bilmir.

Bir sıra ölkələrdə boşanma mexanizmi son dərəcə sadələşdiyindən, iş məhkəmə müstəvisindən kənarda, ictimailəşdirilmədən “ağıllı telefonlar”, internet vasitəsilə “özün boşan” adlı bir proseslə gerçəkləşdiyindən boşanma statistikasında sıçrayışlar diqqəti cəlb edir (bax: Birləşmiş Krallıq Statistikaı).

Ailələrdə, nigah idarələrində, məhkəmələrdə psixoloq və sosial işçi institutlarının təşkilinin sürətlənməsi də ailə böhranlarının tənzimlənməsində kifayət qədər ümidverici vasitələrdən biridir. Belə institutlar nəinki baş vermiş böhranın tənzimlənməsi və həlli istiqamətində, eləcə də problem baş vermədən öncə qabaqlayıcı tədbirlər görülməsi baxımından da mühüm məna kəsb edir. Unutmaq olmaz ki, sağlam insan və cəmiyyətin ilk və alternativsiz sosiallaşma agentləri ailədir. Ailələr nə qədər mükəmməl olarsa vətəndaş və cəmiyyət, dolayısı ilə dünya evi də sabit və sağlam olacaq.

**Açar sözlər:** ailə, sosiallaşma, boşanma, nikah, cəmiyyət

#### **İstifadə edilmiş ədəbiyyat**

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2017, 812 s.
2. Дементьева И.Ф. Негативные факторы воспитания детей в неполной семье // СОЦИС, 2001, №11, с. 108-113
3. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинение. 2-е изд., Том 45. М.: Политиздат, 1975, 201 с.
4. Mehbalıyev S.S., İskəndərov R.K. Məşğulluq. Bakı: Çarşıoğlu, 2001, 80 s.
5. Rəcəbli H.M. Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sistemi. Bakı: MBM, 2012, 408 s.

**Узеир Шафиев**

### **СЕМЬЯ КАК ОБЪЕКТ СОЦИАЛЬНОГО ДЕЛА**

#### **Резюме**

В статье семья рассматривается как объект социального дела и социологии. Анализируется сущность, история и динамичность семьи как социального института. Здесь раскрываются детерминанты изменений в сущности современной семьи, роль семьи как агента социализации. Рассматривается современное состояние азербайджанской семьи, существующие проблемы, разработаны соответствующие рекомендации.

**Ключевые слова:** семья, социализация, развод, брак, общество

**Uzeyir Shafiyev**

### **FAMILY AS AN OBJECT OF SOCIAL WORK**

#### **Summary**

The article examines the family as an object of social work and sociology, analyzes the history, essence and dynamics of a family as a social institution. It also shows the determinants of changes in the essence of modern family, the role of family as a socialization agent. The article examines the current state of Azerbaijan family, the existing problems and gives relevant recommendations.

**Keywords:** family, socialization, divorce, marriage, society